

Joó András*

**A MAGYAR SAJTÓFŐNÖK „TUDTÁVAL ÉS SEGÍTSÉGÉVEL”:
HÁBORÚS PORTRÉVÁZLAT KÉRDŐJELEKKEL –
ULLEIN-REVICZKY ANTAL (1942-1944)**

*‘WITH THE KNOWLEDGE AND HELP’ OF THE HUNGARIAN PRESS
CHIEF: A WARTIME PORTRAIT WITH QUESTION
MARKS – ANTAL ULLEIN-REVICZKY (1942-1944)*

ABSTRACT

Antal Ullein-Reviczky, highly intellectual, witty and assertive, remains one of the most interesting and dynamic figures in the history of Hungary’s efforts to leave the German orbit during the fateful years of the Second World War. He seems to be, at the same time, one of the controversial characters among Hungarian diplomats who were involved in secret negotiations, at least as far as the judgement of some of his contemporaries suggests. For more than a year he was not only Head of the Foreign Ministry Press Department, but also held the position of Press Chief in the Premier’s Office. He had a key impact upon the Hungarian Press under two Prime Ministers, László Bárdossy and Miklós Kállay. The latter was said to have relied mainly on Ullein-Reviczky, who had conflicts and a tense relationship with the Political Department of the Foreign Ministry. Kállay gradually turned towards the officials of the Political Department. Later, from the autumn of 1943, Ullein-Reviczky, as Hungarian Minister, had a key role in secret talks with the Allies in Stockholm. There were numerous efforts to engage in secret negotiations with allied representatives, and early 1944 he encouraged his superiors in Budapest to take the initiative and direct peace-feelers towards the Soviet Union as well. Although a frequent target of criticism, Ullein-Reviczky had great merits, took some brave initiative, and in journalists he left behind good memories, having been a tactful and benevolent ‘censor’ who applied persuasion instead of oppression.

1. Ullein-Reviczky és a magyar külpolitika

Kállay Miklós miniszterelnök emlékirataiban Ullein-Reviczky Antal kezdeményező kulcsszemélyként tűnik fel 1942 tavaszán, különösképpen a kormányfőcsere ügyét tekintve, miután a Bárdossy László iránti bizalom megrendült. Ullein-Reviczky „akkor már” Kállay szerint „igen nagy befolyásra tett szert”, mint

* Dr. Joó András PhD, tudományos főmunkatárs, VERITAS Történetkutató Intézet

a Külügyminisztérium sajtóosztályának vezetője. A visszaemlékezés lapjain voltaképpen Horthy kormányzó amolyan „üzenőembere” gyanánt jelenik meg az ambiciózus, határozott, szabadszájú, ugyanakkor intelligens és sziporkázóan szellemes, mégis lehengető stílusú, és a külügyi tisztviselők jelentős része által kevésbé szívtelt diplomata (aki egyébként egyetemi tanári ranggal is bírt). Ullein-Reviczky – mivel a nyilvánosságot mindenütt kereste – sokak szerint idejekorán válhatott gyanússá a németek előtt, túlzottan is magára vonva Berlin figyelmét.¹ 1942 októberében Ujszászy István az Államvédelmi Központ vezetője magánlevélben közölte Ullein-Reviczkyvel: német részről tudnak arról, hogy magyarországi „lengyel-szerb emigráns körök” futarai „a magyar sajtófőnök tudtával és segítségével” jutnak hamis magyar útlevelelhez, mégpedig angol és amerikai összeköttetések fenntartása végett.²

Kállay memoárjának fő szövegében összesen tíz alkalommal tért ki Ullein-Reviczky tevékenységére, s ezen említései közül lényegében három mondható olyanoknak, amely kifejezetten a külpolitika irányításával összefüggő: a korábbi működése és a családi összeköttetései³ miatt igen kézenfekvő isztambuli kezdeményezés elindulása kapcsán mindössze egyszer ejtett róla szót, majd a sajtóattasék másodlagos diplomáciai vonalával összefüggésben említette, végül egy helyen tért még ki stockholmi követi működésére is (ez utóbbi tevékenységéhez kapcsolódóan érdekes felhívni még a figyelmet Kállay egy tartalmas szerzői jegyzetére is).⁴

Szent-Iványi Domokos, Teleki Pál korábbi munkatársa és külpolitikai ügyekben bizalmas segítője, akinek írásai, háború utáni közlései jelentékenyen befolyásolták az 1941 és 1944 közötti eseményekről alkotott képünket, határozottan állítja, hogy Kállay külpolitikája 1943 nyaráig Ullein-Reviczky Antalra támaszkodott, akivel korábban még Bárdossy megbuktatására is közösen törtek volna.⁵ Ezeknek az állításoknak a megítélésénél figyelembe kell venni azonban, hogy Szent-Iványi korábbi ügykörei lényegében Ullein-Reviczky irányítása alá kerültek 1941 során, aminek a legkevésbé sem örült Teleki korábbi hű munkatársa, akit erősen nyomasztott a mellőzöttség. Ullein-Reviczkynek később, miután Bárdossy alól a talaj már kicsúszott, valóban lehetősége volt a Teleki által lerakott személyi alapokra építeni, mivel a Miniszterelnökség és külügy ügymenetére, az egyes beosztottakra és külső relációkra is jó rálátása volt.⁶

Szent-Iványi minden bizonnyal túlzásokba esik akkor is, amidőn csak nemrégiben napvilágot látott emlékiratai lapjain egy Ullein-Reviczky, Hóman Bálint és Antal István későbbi propagandaminiszter által alkotott sajátos „triumvirátus” tevékenységének egyenes következményeként látatja a Miniszterelnökség Teleki idejében bizalmi (rejtett diplomáciai) funkciókat ellátó osztályának, a Tájékoztatási Osztálynak (pontosabban: IV. Tájékoztatáspolitikai Osztály) a felszámolását. Bárdossy ugyan nem igazán kívánt volna engedni az említett törekvésnek, mert kedvelte Szent-Iványit (akivel egyébként rokoni kapcsolatban is állt).⁷ Állítólag – amint írta – a „fejét kérték” Bárdossytól, aki, mikor végre hosszú halogatás után

fogadta, rögvest világossá is tette, hogy ezután egyértelmű németbarát vonal érvényesül. A miniszterelnök arra kérte így Szent-Iványit, adja fel a Teleki-féle terveket, fogadja el az új helyzetet és Ullein-Reviczky irányítása mellett folytassa a munkáját.⁸ Az említett személyek feltételezett „triumvirátusa” legfeljebb látszólagos lehetett, sem szorosabb nexus nem fűzte őket össze ugyanis, sem pedig lehetőségeik vagy hatalmi helyzetük nem kifejezetten mutatott a közös konspirálgatás irányába. Miközben Ullein-Reviczky személyes szerepe valóban nőtt, hangsúlyozni kell, hogy ő csupán egy magasrangú kormányzati tisztviselő volt, aki befolyásával élhetett, de a politikai döntéseket kész tényként végül el kellett fogadnia. Bárdossy idején tehát a kormányfői meghagyások alapján nem is igen volt más választása, mint az akkori orientáció szolgálata. Később ugyan ez alapvetően megváltozott, de Bárdossy idején vitt szerepét sokszor felrötták a sajtófőnöknek.⁹

Szent-Iványi hosszú ideig háttérbeszorult. Különösen amiatt volt keserű a szájjá, hogy később, mikor a széljárás megváltozott és Ullein-Reviczky az angolbarát vagy „kiugrási” diplomácia fő képviselőjének szerepében lépett fel, a sajtófőnök saját fiatal munkatársait tolta előtérbe. A fiatal beosztottak bizalmas diplomáciai feladatokra való felhasználása egyébként nem igazán kifogásolható, ha figyelembe vesszük, amit Szent-Iványi ír, miszerint róla a németek már jól tudták, hogy „nagyon veszélyes zsidóbarát” vezető hivatalnok – ahogyan egy hozzá eljutó elfogott német jelentés megfogalmazásában ő maga előadta. Teleki angolszász orientációjú munkatársának nézetei elég ismertek voltak, miközben az alacsonyabb rangú ifjoncok beállítottsága legalábbis ellenőrzést igényelt a német hírszerzők részéről. Visszatekintésében Szent-Iványi kifejezetten negatívan emlékezik meg Ullein-Reviczky két utóbb lényeges szerephez jutó „protezsáltjáról”: Újpetery Elemérről és dálnoki Veress Lászlóról. Évtizedek múltán is átüt a mély sértettség emlékező sorain, amikor feleleveníti Ullein-Reviczky keresetlen javaslatát, miszerint is a legüdvösebb számára, ha a nála korban rangban hátrébb álló Újpetery „tanácsait” munkája során követi.¹⁰ Újpetery csakugyan Ullein-Reviczky kivételes bizalmát élvezhette, vele már az béketapogatódzások kezdeti fázisában a legőszintébb hangot megütve beszélt terveiről, miközben – valamikor 1942 nyarán – az Orient Expressz hálókocsijában Isztambul felé robogtak.¹¹

Szent-Iványi később, több hosszú és különböző változatokban is fennmaradt írásában negatív, intrikusi arcéllal láttatta Ullein-Reviczkyt, aki nem csupán a külügyi sajtófőnöki posztot töltötte be, hanem egyben a miniszterelnök sajtófőnöke is volt, s talán nem túlzás azt sem állítani, hogy többé-kevésbé a nyilvánosság urává emelkedett, egyúttal pedig (brit állampolgárságú felesége, s annak isztambuli lakhelyű szülei révén is) az angolszász vonalak kiépítésénél vindikálhatta magának a kezdeményező szerepet. Kállay, miután hosszas győzködést követően elvállalta a kormányfői megbízatást 1942 tavaszán, Ullein-Reviczky hatékony együttműködését eleinte aligha nélkülözhetette, miután sokáig nem is volt aktív kormánypolitikus, és a külügyek terén sem tett szert nagyobb gyakorlatra. Később azonban mindinkább a saját kezébe

kívánta venni az irányítást, a Külügyminisztérium politikai osztályára támaszkodva, amellyel azonban Ullein-Reviczky kapcsolatai kifejezetten rosszak voltak.¹²

Fentebb utaltunk Szent-Iványinak arra a megállapítására, amely szerint politikai intrika szövődött Kállay és a külügyi vonalon eleinte a jobb kezének számító Ullein-Reviczky részvételével, ami nagyban hozzájárult Bárdossy bukásához. Feltételezhető, hogy Újpétery, aki kétségkívül sokat köszönhetett a sajtófőnöknek, s aki talán érezhette a külügyi szervezetben egy ideig főnökeként szolgáló Szent-Iványi iránta táplált bizalmatlanságát is, visszaemlékezéseiben mégis szinte teljesen egybecsengő véleményt fogalmazott meg, mégpedig eléggé bíráló hangnemben, úgyszintén a Kállay „javára” és Bárdossy ellenében szövögetett „folyamatos intrikák” szereplőjeként tüntetve fel Ullein-Reviczkyt. Mindemellett igen valószínű, hogy Kállay miniszterelnöknél a Külügyminisztérium politikai osztályának munkatársai is hallatták hangjukat már a kezdet kezdetén is, nem látva előnyösnek a kormányfő egyoldalú befolyásoltságát sem a diplomáciai erőfeszítések, sem pedig a sajtó és propaganda vonatkozásában, amelyet szoros összefüggésben értelmeztek.¹³ Miközben Újpétery a pártfogójának tekinthető Kállay „egyik legközelebbi munkatársának” szerepében Ullein-Reviczkyt tünteti fel – utóbbi szavainak felidézésén keresztül – sejteti maga is, hogy a kormányfő egyre inkább „aktíve is bele akar nyúlni ebbe a komplexumba”. Éppen Újpéterynek a lisszaboni követésre való kinevezése kapcsán érződött (már 1942 őszén), hogy amire kezdetben a miniszterelnök rábólintott befolyásos sajtófőnöke javaslatai alapján, az utóbb a külügyi tisztviselők és a diplomáciai kar ellenlépései nyomán mégis bizonytalanná válhatott, végső soron azonban az ellentéteknek és személyes ambícióknak fel kellett oldódnuk, illeszkedve a miniszterelnök felfogásához. Ullein-Reviczky viszont főlényben érezte magát eleinte a miniszterelnökkel szemben, s jóindulattal ugyan, de keddé le is kezelte a kormányfőt.¹⁴

A németek 1942 tavaszán kapásból elutasították Ullein-Reviczkyt, mint lehetséges külügyminisztert, erre való törekvésének nyoma maradt a Wilhelmstrasse dokumentumai közt, de Kállay még érintőlegesen sem utal arra emlékirataiban, hogy a fontos posztra szándékában állt volna Ullein-Reviczkyt állítani. A kérdést azonban valószínűleg mégis fontolóra vette miniszterelnöki kinevezését követően. C. A. Macartney professzor utal arra, hogy két „megbízható forrás” szerint is ez lett volna Kállay szándéka 1942 tavaszán, amitől azonban Bethlen István közbeavatkozása nyomán állt végül el. Mindemellett Ullein-Reviczky kétségtelesen ambicionálta a magas poszt elnyerését, és nyilvánvalóan abban a tudatban volt, hogy korábbi, csupán látszólagos tengelybarátsága alapján, feltűnő németbarát gesztusokkal elhitheti Berlinnel, hogy a magyar külügyek továbbra is a régi mederben haladnának, még az ő minisztersége alatt is.¹⁵ Miközben tehát Kállay a külügyi tárcát végül magának tartotta meg, ahelyett, hogy – amúgy igen bizonytalannak ítéltető szándékai szerint – Ullein-Reviczkyre bízta volna a külügyeket, leginkább sajtóhírek és másodlagos értesülések adtak alapot a német jelentések

erre vonatkozó állításainak. Az állítások nyomán megfogalmazott határozott német elutasítást végül maga a birodalmi külügyminiszter, von Ribbentrop fogalmazta meg igen határozottan. Mindez megvilágította azt, hogy a túl nyílt szembenállást, amit Berlin szerint a sajtófőnök megtestesített, semmiképp sem tolerálják, de nem látják sem kívánatosnak, sem hasznosnak a magyar kormányalakítási lépések véleményezését. Bárdossy külpolitikája és személye mellett nyíltan hitet tettek, de fontosnak vélték – a változások dacára is –, hogy a magyarokat úgymond baráti „jó hangulatukban” megtartsák.¹⁶

Egykorú dokumentumaink viszont arról is tanúskodnak, hogy később, az év nyarán, egy másik diplomata, Apor Gábor szentszéki követ esetleges külügyminiszteri kinevezése Kállayt jóval komolyabban is foglalkoztatta, ugyanis egy közvetítő (a magyar Felsőház tagja, Waldbott Kelemen báró) útján megpróbálta kitudakolni a németeknél, elfogadnák-e külügyminiszternek Aport. Ribbentrop végül egyértelmű nemmel válaszolt államtitkára útján a tapogatózó lépésre. Mindez arra utal, hogy egyes a náci ideológiával vélhetően szembenálló, illetőleg titkos kontaktusokra alkalmasnak látszó helyszíneken szolgálatot teljesítő diplomatáknak a kinevezését német részről nagy határozottsággal elleneztek, lett légyen az illető feltűnőbb a sajtó nyilvánossága előtt, avagy épp egy visszafogottabb konzervatív karrierdiplomata. A feszültséget pedig Kállay semmiképp sem szándékozott élezni.¹⁷

Ullein-Reviczky kezdeti szerepe kiemelkedőnek mondható, az ő révén az isztambuli vonal kiépítése kézenfekvő volt, mint fentebb említettük, a családi kapcsolatai miatt. Ugyanakkor Lisszabon már 1943 elején legalább ugyanakkora súllyal jött számításba, és ekkor Veress László neve is szóba került már.¹⁸ Ullein-Reviczkyvel jó viszonyt ápolt Kállay, és rá is hagyatkozott, de a háború előrehaladtával a külügy politikai osztályára egyre jobban támaszkodott, és a szálakat maga akarta kézben tartani. Kínos, zavaró párhuzamosságok alakultak ki, de időben megindult e szálak rendezgetése is, mindenekelőtt az ezt leginkább igénylő, zavaros törökországi szintéren. Kállayt aggasztotta ez a vonal, főképp a körülötte csapott hírverés, és még inkább az angolszászok igénye katonai (vezérkari) tárgyalópartner kiküldésére, ezt – szemben az e téren kezdeményezőbb Ullein-Reviczkyvel – el akarta kerülni.¹⁹

A háború után Ullein-Reviczky stockholmi követségi irattárának egyes dokumentumait (nagyobb részben angolra fordított összefoglalók részeként) Kállay rendelkezésére bocsajtotta az emlékiratok elkészítéséhez. Kállay utólag már nem látott jelentősebb kivetnivalót egykori sajtófőnöke és stockholmi követe működésében, igen jónak ítélve azt is, ahogyan az könyvében²⁰ a háborús külpolitikát bemutatta. Az említett Apor mellett, Bakach-Besseney György követ említhető még, aki iránt feltétlen és töretlen maradt a miniszterelnök személyes bizalma (sőt utóbb a kormányfő emlékiratainak szöveggondozásában és megjelentetésében is részt vállalt Amerikában).²¹

Kállaynak – noha Ullein-Reviczky szerepe eleinte kétségtelenül fontos volt – utóbb jelentős fenntartásai is voltak, a kezdeti nagyfokú bizalom ellenére is, a kül-

ügyi sajtófőnök, majd stockholmi követ tevékenységével szemben, aki – ahogyan egy levelében erre határozottan utalt később – időnként nem éppen a felfogásának megfelelő módszerekkel, a „háta mögött” dolgozott. Ez az utólagos kritika azonban már 1944 nyarán fogalmazódott meg.²² A levéltári iratok között maradt némi nyoma ugyanakkor annak, hogy a Sajtóosztály olykor valóban a miniszterelnök megkerülésével folytatott politikai értelemben korántsem hatástalan propaganda-tevékenységet külföldön. A svájci sajtóban magyar részről elhelyezett németellenes hangvételű cikkek heves ellenreakciót váltottak ki Németország berni követsége részéről. Ezután a cikkek íróját a magyar követség (nyilván felsőbb kezdeményezés nyomán) utasította, hogy egy ideig ne is írjon lapjainak, úgymond – némiképp meghökkentő megfogalmazást alkalmazva – a saját „biztonsága érdekében”. Wettstein János, az akkori berni követ, csodálkozásának adott egyúttal hangot, hogy Kállay egyáltalán nem tud a cikkeket álnév alatt jegyző Hollósi Sándor újságíróról, akihez az elhelyezendő anyagok Ullein-Reviczkytól jöttek.²³ A jelentés tartalmának megvilágításához egy bekezdésben ki kell térnünk az úgynevezett „második vonal” kérdésére, majd pedig utalunk a jelenségek politikai kontextusára is.

1941 folyamán, miután Magyarország hadviselővé vált és diplomáciai kapcsolatai megszakadtak az angolszász hatalmakkal, felépült – részben a Revíziós Liga embereiből a Teleki által korábban megvetett alapokon – a magyar diplomácia egy sajtószerű „második vonala”, azzal a céllal, hogy az angolszász hatalmakkal (főképp 1942-től, de már tulajdonképp a Kállay-kormány megalakulása előtt is, a titkos lengyel vonalakon) előkészítse a kapcsolatteremtést, bizalmas közléseket és memorandumokat továbbítson, majd kapukat nyisson a fegyverszüneti tapogatózások előtt. A kommunikáció még csak alig valamivel korábban (s talán nem is mindenütt teljesen) megszakadt szálait kívánták újra építtetni. A feladat olyan külpolitikai felkészültséggel bíró emberekre várt, akik nem kötődtek a Külügyminisztériumhoz, így tevékenységük könnyen leplezhetőnek látszott. A hálózat kiépítését (Teleki korábbi hálóinak felelevenítése által) Ullein-Reviczky Antal külügyi sajtófőnök folytatta, aki a Magyar Revíziós Liga ügyvezető igazgatójával Fall Endrével jó viszonyt ápolt. A Liga ügynökeinek bekapcsolása a titkos erőfeszítésekbe kézenfekvő megoldásnak látszott. Ullein-Reviczky az előkészületeket már egészen korán, 1941 nyarán megkezdte: a Liga külföldi képviselőivel közösen vázolták egy úgynevezett „kapunyitás” terveit ekkor még a britek felé. A sajtóattaséi állásokba a maga bizalmi embereit küldte és hasonló alapon válogatta ki a Magyar Távirati Iroda tudósítóit is. A Ligától a három legtehetségesebb és leggyakorlottabb levelező jött számításba: Gellért Andor (Berlin, majd Stockholm), Honti Ferenc (Genf) és Tamás András (Lisszabon).²⁴

A „második vonal” összetett háló részeként, végső soron Kállay politikájának végrehajtásában vált eszközzé, azonban lehetek (s voltak is) – szabadabban fogalmazva – nem kívánatos mellékhatások, amiktől a külügyi tisztviselők tartottak, miközben fontos volt, hogy belpolitikai támaszaikat ne veszítsék el.²⁵ A külpo-

litikai manőverekbe ugyanis az akkori baloldali ellenzék képviselői, így például Bajcsy-Zsilinszky Endre is bekapcsolódtak. Honti, a genfi konzulátus mellett ténykedett, mint a kisgazdák rejtett megbízottja, Revíziós Liga kiküldött és címzetes konzul; ő játszott szerepet a kisgazdák Kállayhoz intézett, Bajcsy-Zsilinszky által fogalmazott, 1943. július 31-i emlékiratának külföldi publikálásában. Az emlékiratot erősen németellenes kontextusban kivonatolták, a címben egyértelműen megjelölve a kormányfőt is. Honti büszke volt rá, hogy az 1943. október 15-én megjelent cikk óriási „feltűnést” keltett. Kállay és Bajcsy-Zsilinszky (valamint a kisgazdák) kapcsolata ezek után hűvössé vált, a háta mögötti provokatív aktivitás külföldön a miniszterelnöknek egyáltalán nem tetszett, s az adott helyzetben semmit nem is használt.²⁶

Az úgynevezett „második diplomáciai vonal” legfeljebb felsőbb jóváhagyással bír, de nem feltétlenül irányított és felügyelt manőverei (amelyek kétségtelenül szorosán kapcsolódtak Ullein-Reviczky személyéhez) úgyszintén félreértésekre adhattak okot, továbbá téves, erősen eltúlzott dimenziókat láttató értelmezések alapjául is szolgáltak. Ullein-Reviczky maga említi ugyan egy „második diplomáciai front” létrehozását (saját személye és Szegedy-Maszák irányítása mellett), azonban a sajtóattasékból és a Revíziós Liga kiküldöttjeiből álló „hálózatnak” (a diplomáciának kifejezetten államok képviselői közötti, hiteles és politikai természetű kommunikációt kifejező értelmében) önálló szerepet aligha tulajdoníthatunk, és nem is írható le függetlenül adminisztrált szerveződésként. Gellért Andor (Teleki tanítvány és 1943-44-ben bizalmas munkatársa Ullein-Reviczkynek Stockholmban) egy szerző (Fenyő Mario, Fenyő Miksa fia) felé kifejezetten tagadta ama „második vonal” létezését, bár a Telekire visszanyúló alapok és a célok vonatkozásában egy ilyen hálózat korábbi kiépülését maga is megerősítette. Mindemelllett az, hogy később „Második vonal” címmel maga készült könyvet írni szembetűnő ellentmondás.²⁷ A „második diplomáciai front” vonatkozásában a külügy politikai osztályának későbbi vezetője, Szegedy-Maszák Aladár szintén feltűnik tehát. Gellért már 1942 őszén kikerült Stockholmba, ahonnan elsősorban Szegedy-Maszákkal (tehát a KÜM politikai osztálya felé) tartotta a kapcsolatot. Ullein-Reviczky emlékirataiban egyenesen úgy fogalmazott, hogy a diplomáciai „második front” az ő és Szegedy-Maszák együttműködésének gyümölcse volt, amit viszont utóbbi, egy 1960-as években írott levelében határozottan cáfolt.²⁸

A régebbi kapcsolatok felújítása, csatornák létrehozása, egyszóval az érintkezés megteremtése számított lényegesnek, a hadiállapot ellenére is. Sok kiküldött-ről beszélhetünk, ami felveti a kérdést a kezdeményezések célját, a siker esélyeit illetően. Leginkább az a benyomás alakul ki, hogy diplomáciai tapasztalattal kevéssé bír, jobbara dilettáns személyek érintkezéseire került sor, tisztázatlan célkitűzések mellett. Ráadásul többször küldték ugyanazt az üzenetet.

A történetírás küzdelmes töprengésre kényszerül a személyek és helyszínek megítélésével kapcsolatban. Az ide vonatkozó források zömében visszaemléke-

zések vagy a régebben kutathatóvá vált brit források, amelyek döntően a külügyminisztériumi állásfoglalások és az SOE képviselői által megfogalmazott nézetek a visszatükrözői. Ezekben Ullein-Reviczky egyáltalán nem pozitív szereplőként jelenik meg, azonban nagy kérdés, hogy a fennmaradt brit dokumentumok különféle minősítéseinek tulajdonítsunk-e perdöntő jelentőséget.²⁹ A magyar kormányzat tagjaival fenntartható szálak egy idő után mindenképp előnyösnek látszottak, ugyanis lassanként félretették a brit SOE megbízottak (köztük többen kommunista szimpatizánsok) túlzó elvárásait, a baloldali „ellenállás” átütő hatású szabotázsakcióiba vetett rendkívül hiú reményeit.³⁰ Másrészt (ez főképp Isztambulra igaz) a magyar külügyi vezetés, Kállayval az élen (Horthy 1943. áprilisi klessheimi vizitje után) megelégedte a szintéren kibontakozó káoszt (kiszivárogtatásokat), amely nyomán e szálakról Hitler szinte teljes képet nyert. Így 1943 májusától, és még inkább augusztustól a politikai osztály vette kézbe az ügyeket, leszűkítve a kapcsolattartást (valódi politikai célzattal) egyetlen szálra (Veress). A kiépítés valószínűleg mégsem lett volna oly gyors Ullein-Reviczky nélkül, de a későbbiek már nem az ő irányítása mellett zajlottak.³¹

Rá kell mutatni, egyetlen tárgyalási szintéren sem volt tapasztalható teljes elzárkózás, sőt Svájc esetében maguk az amerikaiak léptek fel kezdeményezőleg. Bern súlyponti helyé vált idővel, s nem véletlen, hogy Bakach-Besseney Vichyből odakerült, egy lassan kiépülő informális szál folytatására hivatalos diplomáciai képviselő útján.³² A lényeg a kapcsolati szálak fenntartása, a folyamatos információáramlás lehetett, ami viszont kevésbé kívánt hírszerzési vonalakkal kapcsolódott egybe. Túlzott hírverés és fantáziálgatások kísérték a gyakran nagyon ügyetlennek tűnő kontaktszemélyek kiutazását.³³ Előre azonban nehezen volt látható, mely személy válik be igazán vagy ki alkalmas jobban a britek, illetőleg a jóindulatúbbnak feltételezett amerikaiak megnyerésére, esetleg arra, hogy a fontos kontakt-személyekről elvonja a figyelmet (Szent-Györgyi küldetése nagyon ebben a színben tűnik fel), vagy épp a lengyelek hálóin keresztül jusson el messzebbre, közvetett kommunikációs csatornát létesítve London felé.³⁴

Valóban túl sok titkos tárgyalási helyszín volt, hiányzott az egységes álláspont is. Kállay maga is szóvá tette, hogy a magyar tárgyalók közül „többen túllépték a hatáskörüket”. Ghyczy Jenő (1943 augusztusától külügyminiszter) hasonlóan látta a helyzetet, s ellenezte az átgondolatlan terveket, mégha azok temporális eredménnyel is jártak.³⁵ Tulajdonképpen Ullein-Reviczky maga is így vélekedett egyre inkább, emiatt úgy látta, hogy érdemes végül egyetlen színhelyen, lehetőleg egy megbízható csatornán át tárgyalni és az irányítást is egy kézbe összefogni. Erre Stockholmot ítélte a legjobbnak, és saját személyét pedig a lehető legalkalmasabbnak, de Kállay és a külügy nem igazán osztotta e nézetét.³⁶

A sajtó és propaganda terén, amitől nagyon sokat várt Kállay és mások is, valóban páratlannak mondható hatalom összpontosult Ullein-Reviczky kezében, de nem szabad megfeledkezni arról, hogy – amint így volt korábban is – a minisz-

terelnöki intenciókat kellett nem egyszer végrehajtania.³⁷ A háborús időszakban szabad sajtóról nem beszélhetünk, egy bonyolult több szereplős rendszerben folyt a sajtó irányítása, lényeges szempont volt (különösen Kállay alatt), hogy a lapokat kényszer helyett, lehetőleg inkább meggyőzéssel, indirekt módon vegyék rá a kooperációra. A Miniszterelnökség mellett (ahol csak Kállay idejében töltötte be Ullein-Reviczky a sajtófőnöki funkciót) a Külügyminisztérium 3. számú sajtó- és kulturális osztálya játszott döntő szerepet. Antal István ugyan önálló tárcát kapott a propagandához, azonban ő miniszterként súlytalan maradt Ullein-Reviczkyvel szemben. Neki statisztaszerepet, illetve a kulturális kapcsolattartó funkcióját szánták inkább.³⁸

A sajtóirányítás javítását, a sajtónak a magyar külpolitikai célok érdekében történő hatásos felhasználását célozták a sajtó munkatársai számára tartott értekezletek is, különösen az 1942 szeptembere és 1943 augusztusa között működő főszerkesztői értekezletek. Számos cikket Ullein-Reviczky maga rendelt meg, illetőleg instrukciókat adott, miről és főképp milyen hangnemben írjanak, illetőleg miről ne írjanak egyáltalán. Itt érvényesültek a titkos diplomáciai erőfeszítések szempontjai.³⁹ Amikor például titkos kezdeményezés történt a szlovák vezetők irányában közös kiugrási erőfeszítések céljával, a sajtót Szlovákiával barátságos irányba hangolta a sajtófőnök.⁴⁰

Kádár Gyula a Vezérkari Főnökség nemzetvédelmi és propaganda osztályának, utóbb pedig a 2. vkf. (hírszerző és kémelhárító) osztálynak a vezetője bámulattal adózva emlékezett Ullein-Reviczkyre, így írt: „Olyan csodálatosan tudott bánni a szavakkal, hogy sokszor megbámultam”. Kádár szerint „soha nem korholt, nem erőszakoskodott” és általában megértéssel kezelte az újságírókat. Noha a későbbiekben számos inkább a cenzúra keménységét hangsúlyozó és annak egyoldalú németbarát irányba hajló intézkedéseit előtérbe állító későbbi írások negatívan torzították a sajtófőnök szerepét, pedig a baloldali lapokkal szemben sem volt elfogult, s az újságírók általában elégedettek voltak vele.⁴¹

Összességében a Miniszterelnökség sajtóosztálya érvényesítette a kormány általános politikájának szempontjait. A Külügyminisztérium sajtóosztálya a külpolitikaiakat, a honvédelmi tárca cenzorai a vezérkar követelményeit igyekeztek érvényesíteni. A cenzúra sem működött azonban mindig jól, és nem is feltétlenül felelt meg a kormányfő valamennyi elképzelésének. A cenzorként tevékenykedő miniszteri tisztviselők nem ítélték azonos mérce szerint, szerepüket is felettlébb zavarosnak láthatták egy bonyolult rendszerben. A kormányzati kívánalmakat olykor nehezen lehetett követni, nem volt egyértelmű ugyanis, hogy voltaképp ki irányítja a cenzúrát. A cenzori bizottságok döntését az igazságügyi miniszter alá rendelt ügyész hagyta jóvá, végül azonban a miniszterelnökség sajtófőnökének irányítása érvényesült. Utasítások jöhettek több helyről is. A cenzorok számára készült utasításokat az ún. Parancskönyvben foglalták össze.⁴² Ullein-Reviczky az 1942. októberi főszerkesztői értekezleten a következőképpen fakadt ki: „Az Is-

tenfáját neki – mondotta –, ki rendelkezik a cenzúrával. A cenzúrabizottság tagjai jól tudják, hiszen bent van a parancskönyvben, hogy utasítást senki mástól nem fogadhatnak el, csak a miniszterelnök úrtól az én közvetítésemmel és a vezérkar főnökétől.”⁴³

A sajtóértekezleteket folyamatosan, heti, utóbb egyre inkább heti kétszeri gyakorisággal tartották. A hagyományos külügyi sajtóértekezletek helyébe ezek az értekezletek léptek, melyeken egy-egy alkalommal a miniszterelnök is megjelent. Alapelv volt, hogy a cenzúra ne csináljon úgymond külpolitikát. A sajtófőnököt a bürokrácia ügyetlenségei, illetőleg az (és ezt nyíltabban meg is fogalmazta), hogy egyes lapszerkesztők „leadták a drótot” Berlin felé sokkal jobban bosszantotta, mintha nem minden került a lapokban épp a szája íze szerint tálalásra.⁴⁴ A főszerkesztői értekezletek hangulata inkább volt kedélyes, így például Szakasits Árpád (aki érintett volt titkos angolszász kapcsolatok tekintetében, és letartóztatásba is került rövidebb időre, az érdekében állítólag Ullein-Reviczky másokkal együtt exponálta magát), rendszerint előadhatta észrevételeit, vagy épp helyeselt is a kormányzati felfogáshoz. Szakasitsot kedvelte és alkalmasint védelmébe is vette a szélsőjobboldali lapok támadásaival szemben.⁴⁵ 1942 végén Szakasits hangzatosan a következő kéréssel fordult a sajtófőnökhöz: halljunk valami jót a jövő esztendőre. Amire sejtelmes (vagy épp sokat sejtető) válaszként a következőt kapta:

„A jövő évre csak azt mondhatom, hogy mindenkinek minden jót kívánok [...] – Majd így folytatta: kétségtelen, hogy 1943 nagyon komoly és nehéz év lesz. Azt mondhatnám, hogy eddig csak kollokváltunk, és 1943-ban kell letennünk az államvizsgát. A következő év tehát a vizsga éve lesz. És vizsgáznak nemcsak a tanulók, hanem a tanárok is.”⁴⁶

Ullein-Reviczky stockholmi követként igyekezett a történelem kihívásai által támasztott „vizsgán” megfelelni. Gellért Andor a „második vonal” részéről már előkészítette a terepet 1942 szeptemberétől a svéd fővárosban. Itt került közlésre korábban az a formula, ami később Isztambulban is szerepelt. Gellért az Új Látóhatár folyóiratban közölt írásában, a 70-es években, talán a legjobban ragadta meg a béketapogatódzások természetét, miszerint is: sokszor az időnyerés volt a cél, azonban mindig a lehetőségek kitapintása mellett, és csak addig feszítve a húrt, ameddig az ajtó nyitva tartása lehetséges volt.⁴⁷

Minden szintérnek megvoltak a maga eltérő lehetőségei és jellegzetességei, az amerikaiak felé politikai síkon Bern látszott a legjobbnak, de Lisszabon lehetőséget adott az egyéb szinterek jelentőségének ellenőrzésére. Stockholm a szovjet szándékok (közvetett) kipuhatólása szempontjából volt fontos, mivel már 1943 során a finnek tárgyalásokba bocsátkoztak itt, akikkel egyébként az amerikaiak fenntartották diplomáciai kapcsolataikat. Az 1944 elején a keleti fronton drasztikusan romló helyzet, a szovjet előre törés függvényében, esetleges szovjet irányba tehető lépésekre (amelyeket Kállay ódzkodott megtenni) mégis a svéd főváros tűnt

megfelelőnek. A külügy szándékaival is ez esett inkább egybe, és 1944 februárjában, Isztambulban, a brit szálon is (feltehetően ekkor a britek kívántak időt nyerni egyéb megfontolásaik alapján) azt üzenték, hogy a mindhárom szövetséges hatalommal folytatott tárgyalások megfelelő helyszíne lehet Stockholm.⁴⁸

Elutazása előtt Ullein-Reviczky kifejtette Kádár Gyulának, hogy immár céltalan a kiutat a nyugati szövetségesek irányában keresni, hanem a Szovjetunió felé kell „orientálódni”. Elmondta, hogy kapcsolatba kíván lépni a szovjetek stockholmi követével Kollontaj⁴⁹ asszonnyal. Megállapodtak, hogy az erre vonatkozó jelentéseket a magyar katonai attasé fogja leadni rejtjelezett rádióadásokban, amelyeket közvetlenül Ghyczy Jenőhöz juttatnak el. Egyetlen közvetett kapcsolatfelvétel történt csupán, amely talán folytatódhatott volna. A szovjet követség tagjaival Ullein-Reviczky csak utóbb, 1944. március 19-ét követő lemondása után került személyes összeköttetésbe, mind Kollontajjal, mind pedig helyettesével Szemjonovval (aki utóbb jelentős karriert futott be, mint szovjet diplomata) már, mint a Követi Bizottság tagja lépett kapcsolatba. Ennek is – elvileg – lehetett volna még hozadéka. A korábbi szovjet irányú elképzelésekből elméletek felvázolásán kívül azonban több nem lett, noha egy Kállayhoz írt magánlevelében a követ hangsúlyozta, hogy „nincs helye az abszolút negációnak” még az oroszokkal szemben sem, majd így folytatta: „veszéllyel járna ránk, ha az oroszok azt a benyomást nyernék, hogy mi semmiképpen sem akarunk velük szóba állni; vagy ha azt látnák, hogy velük szemben az angolszászok háta mögé bújunk.”⁵⁰ Nyilván a politikai szálon végül eredményt nem hozó angolszász irányú tapogatózások hiábavalósága felett érzett keserűség is szólt ekkor belőle.

2. Konklúziók

Rá kell mutatni, hogy a háború után közvetlen keletkezett emlékiratok, amelyek alapján például Ullein-Reviczky portréját megrajzolták korábban, sem céljaik, sem pedig az őszinte feltárás lehetőségeit illetően nem kifejezetten jó források, és nem lehet belőlük messzemenő következtetéseket levonni.⁴¹ A memoárok megírását ugyanis a magyar háborús szerepnek a világ közvéleménye előtti igazolása motiválta inkább (Kállay emlékirata elsőként angolul jelent meg, Ullein-Reviczkyé pedig franciául), így az apróbb (bár lényeges!) részleteket és a személyek szerepét jobbra szándékosan kerülni igyekeztek, annál is inkább, mert a kapcsolattartók nevének felemlítése (főképp a Rákosi-korszak alatt) akár súlyos következményekkel járhatott az egyes még továbbra is Magyarországon élő érintettek számára. Később azonban mind többen távoztak már az élők sorából (így Ullein-Reviczky is, aki Londonban halt meg 1955-ben), és utóbb az emlékek is egyre csak halványodtak. A külügyminisztérium titkos ügymenetében egykor érvényesülő munkamegosztás az egyes tárgyalási csatornák megismerését többnyire egy-két beavatott számára tette csupán lehetővé.⁵² Az említettek fényében szemlélve, igazán teljes

és egyben szakadatlan rálátása az 1942 és 1944 közötti folyamatokra mindössze két-három tisztviselőnek lehetett (főképp a külügy politikai osztályának kebelén belül), akiknek viszont nem nyílt lehetőségük ismereteiknek a nyilvánossággal való közlésére a háború után.

1944 júniusában Kállay (aki időközben a budapesti török követségre menekült) Svájcba kijuttatott levelében különösen Apor Gábor és Bakach-Besseney György iránt nyilvánított bizalmat, s bár elismerte Ullein-Reviczky jó képességeit – még mindig lehetőségeket látva stockholmi működésében – ugyanakkor azt is írta, hogy ő „esetleg járjon külön utakon”, miközben kifejezett hangsúlyt helyezett Apor Gábor irányítására és a disszidens diplomaták minél nagyobb egységére.⁵³

Forrásaink gyakran nem rajzolnak egy-egy személy szerepéről egyértelmű képet, s tudható, hogy vannak hiányzó mozaikkockák, ugyanakkor a politikai osztály, amelyre (Kállay saját megállapítása szerint is) a miniszterelnök külpolitikájának konkrétabb alakítása tartozott.⁵⁴

A külpolitika, amely a vizsgált időszakban nem volt semmi esetre sem nyílt kormánypolitika, szükségszerűen néhány személy habitusára, meglátásaira és képességeire hagyatkozhatott csak. Az Ullein-Reviczkyhez hasonlóan igen autonóm, éles helyzetmegítélésű Szentmiklós Andor, akinek kezén talán a legtöbb titkos jelentés ment át végül Dachauban halt meg. Ghyczy Jenő, a külügyminiszter sem hagyott hátra visszaemlékezést, nem ismert számunkra így két ugyancsak karakteres közreműködő nézetei, akik a parallel diplomáciát, ha használták is, nem kedvelték igazán. A béketapogatózások szövevényes történetének valamennyi szereplője így vagy amúgy, de végtére is kapcsolódott Ullein-Reviczkyhez.

JEGYZETEK

1. Kállay Miklós (1991): Magyarország miniszterelnöke voltam. Európa-História. Budapest. I. 39-40. old., Szent-Iványi Domokos (2016): Visszatekintés, 1941–1972. Szekér Nóra, Kodolányi Gyula (szerk.) Magyar Szemle Alapítvány. Budapest. 76. old., Szegedy-Maszák Aladár (1996): Az ember ősszel visszanéz... Egy volt magyar diplomata emlékirataiból. Európa-História. Budapest. I. köt. 239. old
2. Kállay Gyűjtemény (Nyíregyháza, rendezés alatt), jelzet nélkül, Ujszászy levele, 1942. október 10.
3. A családi (brit) kapcsolatokról ld. Frank Tibor (2014): Antal Ullein-Reviczky: A Tribute. In. Antal Ullein-Reviczky: German War Russian Peace. Helena History Press. Reno (North Virginia). 2014. xix-xi. old.
4. Kállay (1991) I. köt. 34., 39-40. old., 211., 261. old., II. köt. 114., 120., 126., 145. old., ill. a 260. old. jegyz.
5. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár Országos Levéltár (továbbiakban: MNL OL) K 63, Szent-Iványi kézírata (év nélkül) 114. old., ill. 178. old.

6. Budapest Főváros Levéltára, XVII. 1547. 3. doboz (igazoló bizottsági ügyek), Szent-Iványi nyilatkozata, 1945. április 28., Frank Tibor (2015): The “Anglo-Saxon” Orientation of Wartime Hungarian Foreign Policy: The Case of Antal Ullein-Reviczky. *Diplomacy and Statecraft*, 26:4. 598–599. old., Újpestery Elemér (1987): Végállomás Lisszabon. Hét év a magyar királyi külügy szolgálatában. Magvető. Budapest. 190–193. old.
7. A részletesebb rokoni szálak ismerete nélkül, Szent-Iványi Ágnes korábbi szóbeli közlése alapján utalunk erre, amely alapján a rokoni kapcsolat Bárdossy felesége oldalán állt fenn.
8. Szent-Iványi (2016) 43–44. old.
9. Ständeisky Éva (1999): Nemzetfélézők (I.). 2000. 1999/7. sz. 44–45. old., ill. Antalra még: 46. old., Barcza György (1994): Diplomataemlékeim 1911–1945. Magyarország volt vatikáni és londoni követének emlékirataiból. *Európa-História*. Budapest. II. köt. 26., 56., 113., 134., 355. old.
10. Szent-Iványi (2016) 42., 44., ill. 80. old.
11. Újpestery (1987) 154., ill. 192. old.
12. MNL OL K 63 (473. csomó) 75/a, Csonka-Magyarország külpolitikája (Szent-Iványi Domokos kézirata) 838–842. v.ö. Uo. K 63 (472. csomó) Szent-Iványi kézirata, 113. old., Frank (2015) 604. old., Újpestery (1987) 193., 196. old., Kállay (1991) I. köt. 39. old., ill. Kállay (1991) II. köt. 114–115., 120., 126. old. V.ö. még: MNL OL P 2066 (Bakach-Besseney hagyatéka) 5. doboz. 55. dosszié, Kállay argumentumai, 1946. augusztus 9.
13. Újpestery (1987) 190., ill. 192. old., Szegedy-Maszák (1996) II. köt. 74., 127., 214. old.
14. Újpestery (1987) 196., 197–198. old., Szegedy-Maszák (1996) II. köt. 216. old., Andorka (1978) 255. old.
15. Carlyle Aylmer Macartney (1957): *October Fifteenth: A History of Modern Hungary 1929–1945*. Edinburgh University Press. II. köt. 91. old. 2. lábjegyz., Frank (2015) 600. old., ill. ld. még uo. 611. old. 56–59. jegyz. V.ö. Ránki György (1964): *Emlékiratok és valóság Magyarország második világháborús szerepéről*. Kossuth, Budapest. 176–177. old.
16. *A Wilhelmstrasse és Magyarország: Német diplomáciai iratok Magyarországról, 1933–1944. összeáll.: Ránki György, Pamlényi Ervin et al., 1968*. Kossuth. Budapest. 652–653. old., Mario D. Fenyő (1972): *Hitler, Horthy and Hungary. German–Hungarian Relations 1941–1944*. Yale University Press, New Haven, London. 61–63. old.
17. *Akten zur deutschen auswärtigen Politik 1918–1945: Aus dem Archiv des Auswärtigen Amtes*. Vandenhoeck und Ruprecht, Göttingen, 1972. Serie E. vol. III. Nr. 183. 308–309. old.
18. Szegedy-Maszák (1996) II. köt. 97., 187–189. old.
19. Uo. 195–196., 198. old., *Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára 3.1.9. V-101594/1, Szombathelyi Ferenc ügye*. 84. old.

20. Antal Ullein-Reviczky (1947): *Guerre allemande, paix russe. Le drame Hongrois.* Éditions de la Braconnière. Neuchâtel.
21. Az említett iratanyag és vonatkozó levelezés: Kállay Gyűjtemény (Nyíregyháza, rendezés alatt)
22. Kállay Miklós (1995): Kállay Miklós volt magyar miniszterelnök levele Bakaich-Besseney György volt svájci magyar követnek 1944. július 14. közreadja Bán D. András. *Mozgó Világ.* 1995/12. sz. 77. old.
23. MNL OL K 63 1943-30/1/a-40. pol. sz., 1943. február 19.
24. Zeidler Miklós (1997): *A Magyar Revíziós Liga. Századok,* 1997/2. sz. 349. old. 123., ill. 124. jegyz.
25. Szegedy-Maszák (1996) II. 291., 365., 369. old.
26. Török Bálint (2004): *Farkas esz meg, medve esz meg ...* Szent-Iványi Domokos és a Magyar Függetlenségi Mozgalom. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem. Basel. Budapest. 61. old., Honti Ferenc (1946): *Jelentés 1943. szeptember eleje és 1946. november vége között Svájcban és Franciaországban folytatott tevékenységéről.* (sokszorosított kézirat), Genf. 19-20. old., ill. Országos Széchényi Könyvtár. Kézirattár, 28.f./140. Kállay Bajcsy-Zsilinszkyhez, 1943. december 3., ill. ld. uo. Kállay újabb levelét (1943. dec. 23.), *A szakadék szélén...Az MTI bizalmas jelentései 1943. július 22. – 1944. március 10.* sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta: Balogh Margit, Andreides Gábor, Z. Karvalics László, Tátrai Gábor. Napvilág Kiadó–Magyar Távírási Iroda. Budapest. 2006. 7. sz. tájékoztató.
27. Ullein-Reviczky Antal (1993): *Német háború – orosz béke: Magyarország drámája.* Európa-História. Budapest. 117. old., Mario D. Fenyő (1972) 114–115. old., Gellért Andor (1974/a): *A stockholmi színtér, 1942–1944. Adalékok a magyar „kiugrási diplomácia” történetéhez.* Új Látóhatár. 1974/5. sz. 365–377. old., ill. Uő (1974/b): *A stockholmi színtér, 1942–1944. Adalékok a magyar „kiugrási diplomácia” történetéhez.* Új Látóhatár. 1974/6. sz. 441. old.
28. Ullein-Reviczky (1993) 117. old., Fenyő (1972) 114–115. old.
29. *Ld. pl. Magyar-brit titkos tárgyalások 1943-ban.* összeáll. Juhász Gyula. Kossuth. Budapest. 1978. (alábbiakban: Magyar-brit titkos) 106., 226., 269., 300. old.
30. Meszerics Tamás (2008): *Undermine, or Bring Them Over: SOE and OSS Plans for Hungary in 1943.* *Journal of Contemporary History,* vol. 43 (2), 200-203. old.
31. Magyar-brit titkos, 268-269., 300. old., Szegedy-Maszák (1996) II. köt. 195. old.
32. Macartney (1957) II. köt. 122. old., MNL OL P 2066, 1. doboz. 13. dosszié
33. Andorka (1978) 291. old.
34. Zeidler (1997) 349. old. 127. jegyz. Joó (2014): *Bánffy Miklós 1943-as romániai küldetése tágabb kontextusban.* *Pro Minoritate,* 2014/Ősz 112., ill. 120–121. old.
35. Szent-Iványi (2016) 106. old. v. ö. Török (2004) 71. old.
36. Gellért (1974/b) 442. old., Szegedy-Maszák (1996) II. köt. 328-329.
37. Szent-Iványi (2016) 80. old.

38. Sipos (2007): „Ezzel a kérdéssel ne méltóztassanak foglalkozni!” Világháborús sajtóirányítás és az 1942/1943-as főszerkesztői értekezletek. In. Joó András (szerk.): „...a háború szolgálatában”. Főszerkesztői értekezletek 1942. szeptember 22. – 1943. augusztus 25. Napvilág, Budapest. 18-20. old.
39. Paál Vince (2013): Sajtószabályozás és sajtószabadság a Horthy-korszakban. In. Paál Vince (szerk.): Magyar sajtószabadság és -szabályozás 1914–1989. Előadások a magyar sajtószabadság történetéhez. Médiatudományi Intézet. Budapest. 17. old., Sipos (2007) 15. old.
40. Janek István (2007): A szlovák politikai vezetés törekvései a szlovák-magyar határ revíziójára 1938-1944 között. Limes. 2007/2. sz. 46. old., „...a háború szolgálatában”: Főszerkesztői értekezletek 1942. szeptember 22.–1943. augusztus 25. sajtó alá rendezte és a jegyz. készítette Joó András, Napvilág Kiadó–Magyar Távirati Iroda. Budapest. 2007. 87., 104. old. (alábbiakban: Főszerkesztői értekezletek)
41. Kádár Gyula (1978): A Ludovikától Sopronkőhidáig. Magvető. Budapest. II. köt. 457-458. old., Kosaras István (1993): Kézi vezérlés sárga cédulákon. Védírat Ullein-Reviczky Antal mellett. Népszabadság. 1993. június 8.
42. A cenzúrabizottság munkájának irányelveit a Parancskönyv rögzítette, amelybe beírták a Miniszterelnökség és a Külügyminisztérium sajtóosztályáról származó utasításokat. Az utasításgyűjtemény megsemmisült. Nem engedélyezem! A cenzúra bizottság dossziéjából. összeáll. sajtó alá rendez. Márkus László, Szinai Miklós, Vársárhelyi Miklós. Kossuth. Budapest. 1975. 17-19. old.
43. Főszerkesztői értekezletek. 52. old.
44. Uo. 119., 126. old.
45. Uo. 132. old.
46. Uo. 107. old.
47. Gellért (1974/a) 367. 372. old.
48. Joó András (2008): Kállay Miklós külpolitikája: Magyarország és a háborús diplomácia 1942-1944. Napvilág Kiadó. Budapest. 70., 188-191., ill. 239-240. old.
49. Kollontaj, Alekszandra Mihajlovna (1872-1952), szovjet diplomata, stockholmi követ.
50. idézi: Joó András (2016) „István, ne haragudj, én nem leszek muszkavezető”. Magyarország, a kisállami dilemmák és a szovjet irányú diplomáciai lépések kérdése, 1943–44. In. Ujváry Gábor (szerk.): VERITAS Évkönyv 2015. 184. old.
51. Ld. a korábbi, ill. a frissebb szakirodalom kevésbé árnyalt elemzéseit: Ránki (1964), Pihurik Judit (2012): „Az igazat, ...csakis az igazat...”. Ullein-Reviczky Antal memoárjának forrásértékéről. In. Horváth Jenő, Pritz Pál (szerk.): Emlékirat és történelem. Magyar Történelmi Társulat, Nemzetközi Magyarástudományi Társaság. Budapest. 216-243. old.
52. Szegedy-Maszák (1996) II. 210-211., ill. 214-216. old.
53. Kállay (1995) 80. old.
54. Joó (2008) 49. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Levéltári és kéziratári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára 3.1.9. V-101594/1, Szombathelyi Ferenc ügye.

Budapest Főváros Levéltára, XVII. 1547. (igazoló bizottsági ügyek).

Kállay Gyűjtemény (Nyíregyháza, rendezés alatt).

MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár Országos Levéltár, K 63 és P 2066 fond.

Országos Széchényi Könyvtár. Kézirattár, 28. fond. Bajcsy-Zsilinszky Endre.

Dokumentumgyűjtemények

„...a háború szolgálatában”: Főszerkesztői értekezlet 1942. szeptember 22.–1943. augusztus 25. sajtó alá rendezte és a jegyz. készítette Joó András, Napvilág Kiadó–Magyar Távirati Iroda. Budapest. 2007.

A szakadék szélén...Az MTI bizalmas jelentései 1943. július 22.–1944. március 10. sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta: Balogh Margit, Andreides Gábor, Z. Karvalics László, Tátrai Gábor. Napvilág Kiadó–Magyar Távirati Iroda. Budapest. 2006.

Akten zur deutschen auswärtigen Politik 1918-1945: Aus dem Archiv des Auswärtigen Amtes. Vandenhoeck und Ruprecht, Göttingen, 1972. Serie E. vol. III.

Magyar-brit titkos tárgyalások 1943-ban. összeáll. Juhász Gyula. Kossuth. Budapest. 1978.

Nem engedélyezem! A cenzúra bizottság dossziéjából. összeáll. sajtó alá rendez. Márkus László, Szinai Miklós, Vásárhelyi Miklós. Kossuth. Budapest. 1975.

A Wilhelmstrasse és Magyarország: Német diplomáciai iratok Magyarországról, 1933-1944. szerk. és összeáll. Ránki György, Pamlényi Ervin et al. 1968. Kossuth. Budapest.

Szakirodalom, visszaemlékezések

Andorka Rudolf (1978): A madridi követségtől Mauthausenig. Kossuth. Budapest.

Barcza György (1994): Diplomataemlékeim 1911-1945. Magyarország volt vatikáni és londoni követének emlékirataiból. Európa-História. Budapest. II. köt.

Fenyő, Mario D. (1972): Hitler, Horthy and Hungary. German–Hungarian Relations 1941-1944. Yale University Press, New Haven, London.

Frank Tibor (2014): Antal Ullein-Reviczky: A Tribute. In. Antal Ullein-Reviczky: German War Russian Peace. Helena History Press. Reno (North Virginia). 2014. xvii-xxvi. old.

Frank Tibor (2015): The “Anglo-Saxon” Orientation of Wartime Hungarian Foreign Policy: The Case of Antal Ullein-Reviczky. Diplomacy and Statecraft, 26:4. 591-613. old.

Gellért Andor (1974/a): A stockholmi színtér, 1942–1944. Adalékok a magyar „kiugrási diplomácia” történetéhez. Új Látóhatár. 1974/5. szám. 355-378. old.

Gellért Andor (1974/b): A stockholmi színtér, 1942–1944. Adalékok a magyar „kiugrási diplomácia” történetéhez. Új Látóhatár. 1974/6. szám. 441-458. old.

- Honti Ferenc (1946): Jelentés 1943. szeptember eleje és 1946. november vége között Svájcban és Franciaországban folytatott tevékenységéről. (sokszorosított kézirat), Genf.
- Janek István (2007): A szlovák politikai vezetés törekvései a szlovák-magyar határ revíziójára 1938-1944 között. *Limes*. 2007/2. szám. 37-51. old.
- Joó András (2008): Kállay Miklós külpolitikája: Magyarország és a háborús diplomácia 1942-1944. Napvilág Kiadó. Budapest.
- Joó (2014): Bánffy Miklós 1943-as romániai küldetése tágabb kontextusban. *Pro Minori-tate*, 2014/Ősz. 110-132. old.
- Joó András (2016) „István, ne haragudj, én nem leszek muszkavezető”. Magyarország, a kisállami dilemmák és a szovjet irányú diplomáciai lépések kérdése, 1943–44. In: Ujváry Gábor (szerk.): *VERITAS Évkönyv 2015*. 175-193. old.
- Kádár Gyula (1978): A Ludovikától Sopronköhidáig. Magvető. Budapest. II. köt.
- Kállay Miklós (1991): Magyarország miniszterelnöke voltam. *Európa-História*. Budapest. I-II. kötet.
- Kállay Miklós (1995): Kállay Miklós volt magyar miniszterelnök levele Bakach-Bessenyei György volt svájci magyar követnek 1944. július 14. közreadja Bán D. András. *Mozgó Világ*. 1995/12. szám. 73-81. old.
- Kosaras István (1993): Kézi vezérlés sárga cédulákon. *Védírat Ullein-Reviczky Antal mellett*. Népszabadság. 1993. június 8. 15. old.
- Macartney, Carlyle Aylmer (1957): *October Fifteenth: A History of Modern Hungary 1929-1945*. Edinburgh University Press. II. köt.
- Meszerics Tamás (2008): Undermine, or Bring Them Over: SOE and OSS Plans for Hungary in 1943. *Journal of Contemporary History*. vol. 43 (2). 195-216. old.
- Paál Vince (2013): Sajtószabályozás és sajtószabadság a Horthy-korszakban. In: Paál Vince (szerk.): *Magyar sajtószabadság és -szabályozás 1914–1989*. Előadások a magyar sajtószabadság történetéhez. Médiatudományi Intézet. Budapest. 7-19. old.
- Pihurik Judit (2012): „Az igazat, ...csakis az igazat...”. Ullein-Reviczky Antal memoárjának forrásértékéről. In: Horváth Jenő, Pritz Pál (szerk.): *Emlékirat és történelem*. Magyar Történelmi Társulat, Nemzetközi Magyarágtudományi Társaság. Budapest. 216-243. old.
- Ránki György (1964): *Emlékiratok és valóság Magyarország második világháborús szerepéről*. Kossuth, Budapest.
- Sipos Balázs (2007): „Ezzel a kérdéssel ne méltóztassanak foglalkozni!” Világháborús sajtóirányítás és az 1942/1943-as főszerkesztői értekezletek. In: Joó András (szerk.): „...a háború szolgálatában”. Főszerkesztői értekezletek 1942. szeptember 22. – 1943. augusztus 25. Napvilág. Budapest. 7-34. old.
- Standesky Éva (1999): *Nemzetföltők (I.)*. 2000. 1999/7. sz. 44-53. old.
- Szegedy-Maszák Aladár (1996): Az ember ősszel visszanez... Egy volt magyar diplomata emlékirataiból. *Európa-História*. Budapest. I-II. kötet.
- Szent-Iványi Domokos (2016): *Visszatekintés, 1941–1972*. szerk. Szekér Nóra, Kodolányi Gyula. Magyar Szemle Alapítvány. Budapest.

Török Bálint (2004): Farkas esz meg, medve esz meg ... Szent-Iványi Domokos és a Magyar Függetlenségi Mozgalom. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem. Basel. Budapest.

Ullein-Reviczky, Antal (1947): Guerre allemande, paix russe. Le drame Hongrois. Éditions de la Braconnière. Neuchâtel.

Ullein-Reviczky Antal (1993): Német háború – orosz béke: Magyarország drámája. Európa-História. Budapest.

Újpestery Elemér (1987): Végállomás Lisszabon. Hét év a magyar királyi külügy szolgálatában. Magvető. Budapest.

Zeidler Miklós (1997): A Magyar Revíziós Liga. Századok, 1997/2. szám. 303-352. old.